

Pallo József¹

Deus ex machina, avagy az intézkedések mint a szabadságvesztés alternatívái

Az alábbi tanulmánnyal egykori kedves mesteremet, Németh Zsolt tanár urat köszöntöm 75. születésnapja alkalmából, akit éppen 30 éve volt szerencsém megismerni. Jól emlékszem, hogy milyen lelkesen látogattuk előadásait és hallgattuk a remek gyakorlati példákkal, kiváló hasonlatokkal izgalmassá tett gondolatait. Az egykori tanár-diák viszony ma már barátsággá nemesült, ezért is tölt el őszinte örömmel, hogy ma is együtt dolgozhatunk, és még mindig tanulhatok tőle. Isten éltesen, Tanár Úr, jó erőben és egészséggben, kívánok még hosszú és aktív éveket! Szükségünk van rád!

A büntetőjog és a kriminálpolitika fejlődésében lényeges vívmány annak felismerése, hogy a bűnözés elleni küzdelemben a büntetés nem az egyedüli és nem mindig a legbiztosabb, legcélszerűbb szankciótípus.² Ez a felfogás egyébként a legutóbbi büntetőjogi kodifikációnak is az egyik fontos eleme volt, amely szabályozási filozófia egyidejűleg a börtönrendszer tehermentesítését is jól szolgálta. A büntető igazságszolgáltatás már régóta ismeri és alkalmazza a preventív jellegű, alapvetően nevelő és biztonsági célokat szolgáló, intézkedés jellegű szankciókat.³ Hazánk sem tartozik a kivételek közé, hiszen már az 1950-es évek közepétől megfigyelhető az a fajta törekvés, amely unortodox módon a szabadságvesztés alternatíváinak bevezetését szorgalmazta.

A honi jogtudományban az 1970-es évek közepére már a radikális *non-intervenció* (be nem avatkozás) és a *diverzió* (elterelés) – legalábbis elméleti – térnyerése volt a jellemző, amellyel a formalizált büntetőeljárás valós vagy vélt igazságtalan és kiegyensúlyozatlan hatásait igyekeztek tompítani. Azt a célt kívánták elérni, hogy kisebb súlyú bűncselekmények a büntető igazságszolgáltatáson kívül váljanak elbírálhatóvá a bűnösség kimondása nélkül. *Király Tibor* a diverziót

¹ Büntetés-végrehajtási ezredes, főtanácsos; tudományos dékánhelyettes, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar; egyetemi docens, NKE RTK Büntetés-végrehajtási Tanszék. Kapcsolat: pallo.jozsef@uni-nke.hu.

² Nagy Ferenc: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*. Budapest, KJK, 1986. 9.

³ A jogirodalomban ezeket igen gyakran a biztonsági intézkedés névvel illetik.

az opportunitás eszközei közé sorolja,⁴ aminek alapja büntetőjogi rendelkezés is lehet. A diverzió dogmatikai tartományában értelmezi azokat az eszközöket is, amelyek segítségével büntetőjogi felelősséget fegyelmi vagy társadalmi felelősséggel váltanak fel, vagy azokat az eseteket is, amikor az eljárási törvény megengedi a teljes mentességet (például elenyésző súlyú cselekmény). Mindezt feltételhez is lehet kötni, erre a vádemelés elhalasztása lehet példa, amikor az alkohol- vagy kábítószerfüggő gyanúsított vállalja a gyógykezelést. Később teret nyertek azok a törekvések, amelyek *dekriminalizáció* és *depönalizáció* néven váltak ismertté. Mindegyik irányzat képviselői a büntetőjogi gyakorlat akkori helyzetén igyekeztek változtatni, ennek érdekében a radikális nonintervenció hívei azt szorgalmazták, hogy a fölösleges és elavult büntetőjogi előírásokat mielőbb száműzzék a pönológia területéről.⁵ A dekriminalizáció során mindazokat az eseteket kivonják a büntetőjog alkalmazásának köréből, amelyeket az állam büntetőigénye súlytalannak, szükségtelennek ítél. Ilyen például, amikor megemelik a szabálysértési és vétségi értékhatárt a vagyon elleni bűncselekményeknél. Ezekben az esetekben az állami túlterheltséget egy bizonyos oldalról radikálisan csökkenteni lehet, illetve szabálysértési vagy fegyelmi útra történő tereléssel ezt a súlyt meg lehet osztani több hatóság között. Ebből tehát az következik, hogy a dekriminalizáció a büntetőtörvények által korábban büntetendőnek, szankcionálandónak minősített cselekmények nem büntetőjog által kezelendő átminősítésére irányul.⁶

Az opportunitás, mint a legalitás követelményének ellentéte, azon az elképzelésen nyugszik, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás törvényben meghatározott esetekben mellőzhető, elkerülhető, és ez gyakran hasznosabb, mint az eljárás következetes lefolytatása. A legalitás és opportunitás elhatárolására találó Bárd Károly kijelentése: „A két rendszer között csupán a jogkörmegosztásban van különbség. Az opportunitás elve az ügyészt, a legalitás elve pedig a bíróságot ruhazza fel arra, hogy a büntetés hasznosságát, célszerűségét mérlegelje, és döntésében figyelembe vegye.”⁷ Finszter Géza az opportunitás legszélesebb és szűkebb értelemben vett kategóriáit különbözteti meg. A legszélesebb értelemben vett opportunitás magában foglalja azt az ismeretelméleti adottságot, amely szerint

⁴ Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Budapest, Osiris, 2000. 119.

⁵ Különösen az úgynevezett *victimless crimes* (áldozat nélküli bűncselekmények) estén érvényesült ez a mozgatórugó.

⁶ Feltételes legalizálásról beszélünk akkor, amikor valamely korábban büntetendő magatartást a jog csak meghatározott feltételek mellett ítél büntetendőnek. Egészségügyi útra terelés az, ha egy meghatározott magatartás szankcionálását nem a büntetőjogi normák szerint próbáljuk rendezni, hanem egészségügyi megoldást ajánlunk. A közigazgatási útra terelés tipikus esete, amikor egy korábban büntetendőnek ítélt cselekmény szabálysértésnek minősül. A fegyelmi útra terelést illetően a magyar büntetőeljárás-jogban korábban komoly teret nyert a fegyelmi hatáskörbe való visszautalás lehetősége.

⁷ Bárd Károly: Legalitás és bűnüldözés. *Jogtudományi Közlöny*, 14. (1986), 9. 402.

a büntetőigény érvényesítésének legfőbb akadálya a múlt feltárásának és bizonyíthatóságának korlátozottsága. Szűkebb értelemben az opportunitás azoknak az anyagi és eljárásjogi intézményeknek, valamint büntetőpolitikai elveknek a foglalata, amelyek lehetővé teszik a büntető igazságszolgáltatási útról történő elterelést, a büntetőjogi büntetések felváltását más, alternatív intézkedésekkel, a bíróságon kívüli megegyezést és végül az eljárások egyszerűsítését.⁸

Bócz Endre a büntető igazságszolgáltatási rendszereket két csoportra osztja. Ennek megfelelően a legalitás elvén nyugvó rendszerekben a vádhatóság köteles szorgalmazni azt, hogy az összes elkövetett bűncselekmény elkövetőjét felelősségre vonják. Az opportunitásra épülő rendszerekben viszont a hatóságoknak széles körű diszkrecionális jogköre van, és gyakorlati megfontolások alapján döntheti el, hogy mely bűncselekmények miatt folytassa le a büntetőeljárást.⁹ A legalitás a magyar büntetőeljárásban kevésbé érvényesült tiszta formában, törvényeink különféle érdekeket szem előtt tartva mindig ismertek kivételeket a főszabály alól. A depönalizáció lényegét tekintve egy meghatározott magatartás miatt alkalmazandó szankciók számának csökkentésére és súlyának enyhítésére irányul. A cselekmény tehát továbbra is jogsértőnek minősül, de a jogalkotó nem büntetőjogi szankciók kiszabását vagy enyhébb szankciók megállapítását tartja szükségesnek. Ebből következően: míg a dekriminalizáció magától értetődően egyben depönalizáció is, ez fordítva csak részben igaz. Megkülönböztetjük a *de iure* (bírói vagy jogtudományi) és az *abszolút* depönalizációt. A *de iure* esetben arról van szó, hogy a jogalkalmazó a jogszabály értelmezése alapján egyes cselekményeket úgy ítél meg, hogy azok nem tartoznak a törvényi tényállás hatálya alá, vagy lényegesen enyhébben büntetendőnek ítéli meg, mint korábban. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy azokat az eljárásokat öleli fel, amelyekkel a jogi lehetőségek érintetlenül hagyása mellett a szociális kontroll szervei csökkentik vagy megszüntetik valamely magatartás büntetőjogi következményeit. Jó példa erre a pénzbüntetés, vagy fiatalkorúaknál a próbára bocsátás alkalmazásának elterjedése a jelentősebb súlyú bűncselekmények esetében is. A *de iure* depönalizáció kivételes példája, amikor az ügyész diszkrecionális jogánál fogva az opportunitás elve alapján nem emel vádat, illetve mellőzi a vádemelést. Abszolút depönalizációról beszélünk akkor, ha egy cselekményre a törvény teljes egészében kizárja a büntetés alkalmazását. Itt felmerül a *nullum crimen sine poena* elv értelmezésének kérdése is. Elképzelhető ugyanis, hogy a cselekmény absztrakt jogsértésként, konkrét alanyától eltekintve változatlanul bűncselekmény, meghatározott személyi körre azonban nem; például elmebeteg elkövető, jogos önvédelemben súlyos

⁸ Finszter Géza: *A rendészet elmélete*. Budapest, KJK–KERSZÖV, 2003. 163.

⁹ Bócz Endre: Legalitás, opportunitás és az ügyész diszkrecionális jogköre. *Rendészeti Szemle*, (1994), 1. 12.

testi sértést megvalósító személy. Álláspontom szerint ez az elképzelés nem veszi kellően figyelembe a bűnösségi elemek közül az úgynevezett felróhatóság kérdését, illetve a társadalomra veszélyesség elemét. Ebből következően úgy állapítja meg bűncselekmény létezését, hogy valójában annak fogalmi eleme hiányzik.

A *diverzió* fő elve, hogy nem klasszikus büntetőjogi büntetéssel, hanem különböző nevelő intézkedésekkel kell a bűncselekmény elkövetőjét befolyásolni. Fogalmának tágabb értelmezése szerint a büntetőjogi kontroll minden területén alkalmazható. Ezen felfogás szerint a diverzióhoz tartozik az is, ha a törvényhozó egy meghatározott büntetőjogi tényállást megszüntet, azaz dekriminalizál, de az is, ha a büntetőbíró a jogerős ítéletben zárt intézeti fogva tartás helyett ambuláns szankciót alkalmaz. Ebből következően minden olyan eljárás, amely a hagyományos büntetéskiszabástól való eltérést szolgálja, e fogalomkörbe tartozónak tekinthető. A szűkebb meghatározás értelmében a diverzió a hagyományos büntető igazságszolgáltatás megszakítása, egyrészt a bűnelkövető rendőri, nyomozói kézre kerítése és a büntetőjogi normasértés tényének hivatalos megállapítása, másrészt a bírósági büntetőtárgyalás formális megnyitása között.¹⁰ A diverzió a depönalizáció egyik fajtája, amelynek létrejöttét 1965-től a Lyndon B. Johnson elnök által *President's Commission on Law Enforcement and the Administration of Justice* néven létrehozott bizottsághoz kötik. Az elnök célja az volt, hogy hatékonyabbá tegye a növekvő bűnözés miatt túlterhelt amerikai igazságügyi rendszert, valamint nemzeti szintre akarta emelni a bűnözés elleni harcot. Az első próbálkozásokra főleg kisebb súlyú bűncselekményeknél és leginkább a drogfogyasztással összefüggő deliktumok esetében került sor, ugyanakkor a súlyos, erőszakos bűncselekményt elkövetőket kizárták ebből a lehetőségből. Fő elv volt, hogy a részvétel önkéntes legyen, a programokat különböző szociálpedagógiai és pszichoszociális szolgálatok hajtották végre. Annak eldöntése, hogy az elkövető részt vehet-e az ilyen programon, az illetékes rendőri szerv vezetőjének hatáskörébe tartozott, amely döntésre azonban előremutató módon a bírói szakban is sor kerülhetett.

A diverzió fő *célja*, hogy az elkövetők büntetőjogi felelősségre vonásának processzuális alternatíváját nyújtsa, értelme pedig az, hogy ezeket az elkövetőket megóvják a klasszikus eljárás okozta, rendszerint stigmatizációs hatásoktól, és pedagógiai, pszichológiai, orvosi módszerekkel próbálják tudatosítani bennük a társadalom rosszállását az elkövetett cselekmény miatt, s így az remélhetőleg nagyobb visszatartó erővel érvényesül a későbbiekben, mint a hagyományos büntetés. Mindez nagyon lényeges eredményeket hozhat: az elkövető belátja bűnösségét és megbánja tettét, így elkerülhetőbb a visszaesés, emellett

¹⁰ Rá kell mutatni arra is, hogy vannak olyan elméleti jogtudósok is, akik ezt aggályosnak tartják. Ezek közé sorolható például a nemrégiben elhunyt kiváló tudós, Nagy Ferenc professzor.

a megoldás a hagyományos igazságszolgáltatási mechanizmus válláról jelentős terheket vesz le.

Az eltereléssel kapcsolatban felmerült, hogy milyen viszonyítási ponttól kezdődhet. Nyilvánvaló, hogy a bűncselekmény elkövetése az alapfeltétel, azonban nem szabad elfeledni, hogy az elterelés csak a stigmatizációs korlátokat kívánja kiküszöbölni, de a jogsértés tényét ettől függetlenül megállapítja. A másik fontos tényező, hogy legalább a bűncselekmény miatti feljelentésnek meg kell érkeznie a hatósághoz. Mindezen minimális alapfeltételek garantálják az államilag ellenőrzött eljárás megindításának lehetőségét. Van olyan feltevés is, amelyik szerint a konfliktusmegoldási stratégiák visszavételét a hivatalos jogalkalmazók kezéből ugyancsak meg lehet oldani. Ennek az elméletnek harcos képviselője a norvég kriminológus, Nils Christie, aki elméletében kifejti, hogy az igazságszolgáltatás tagjai és az ügyvédek a mai társadalomban „*ellopják*” az emberek konfliktusait, ezért azokat vissza kell adni az embereknek.¹¹ Akié a konfliktus, annak kell megoldania, tehát a résztvevőknek szerepet kell vállalniuk saját problémáik megoldásában. Christie szerint a konfliktus nem feltétlenül negatív dolog, mert a legtöbb esetben fejlesztő hatása lehet, és új tapasztalatokat eredményezhet mindkét félnek, illetve megoldási módszert kínál az őket körülvevő környezetnek is. Elképzelése szerint még a rendőri feljelentés előtt közvetlenül egy a büntetőjogon kívüli konfliktusmegelőző ügynökséghez lehetne fordulni, ezzel a megoldással a lehető legnagyobb mértékben tehermentesíthető lenne az igazságszolgáltatás. Az elterelés esetében sem feledkezhetünk meg azonban a törvényesség szigorú szem előtt tartásáról. A teoretikus elv nemcsak a sértettek megfenyegetésének, kényszerhelyzetbe hozatalának, illetve a bűncselekmények pénzzel való elleplezésének útját nyitná meg nálunk, hanem az igazságszolgáltatás elveszítené a társadalmi kontrollban játszott monopolhelyzetét is.

Az első fellendülés után, amely a diverziós programok elterjedését jellemezte, a 70-es évek végén elkészült elemzések nem igazolták olyan meggyőzően a feltevéseket, mint ahogyan azt várták. Az USA-ban például volt olyan koncepció, miszerint a fiatalkorúak esetében az előzetes letartóztatás elrendelésének egyik oka, illetve a visszaesés kiváltója a munkanélküli státus. Ezért szakmai képzési és munkaközvetítési programokat indítottak, azonban a vizsgálatok egyértelműen kimutatták, hogy a programban részt vevők között nem csökkent az előzetes letartóztatásba helyezések, illetve az elítélések száma. Hasonló eredményeket mutattak fel az 1970-es években Németországban végzett felmérések is. Megállapítható tehát, hogy a kezelésnek ez a fajtája sem jelent nagyobb biztonsági rizikót a lakosság számára, mint a „direkt bebörtönzés”. A szabadlábon tartózkodó személy esetében ugyanis esélye van a társadalomnak arra, hogy a bűnelkövető

¹¹ Nils Christie: *Büntetésipar*. Budapest, Osiris, 2004. 121.

reszocializációjában aktívan közreműködjék, és hozzájáruljon a bűnözést kiváltó okok felszámolásához. A diverzió fő elve tehát, hogy nem klasszikus büntetőjogi büntetéssel, hanem különböző nevelő intézkedésekkel kell a bűncselekmény elkövetőjét befolyásolni. Hatásrendszerét pedig arra irányítja, hogy a bűncselekmény által okozott társadalmi károkat (konfliktusokat) ne formális módon számolja fel. Ennek érdekében a bűnösséget kimondó ítélet helyett a felelősség kérdését transzponálja egy nem büntetőjogi programba, illetve jogi dimenzióba. Nem célja a diverzióknak az elkövető megbüntetése, de nem mond le a reszocializációról és ezen keresztül a konfliktus megoldásáról sem. Alapvetően kettős célt szolgál, mert egyrészt a büntető igazságszolgáltatás – nem utolsósorban a büntetés-végrehajtás – költségeit csökkenti, másrészt érvényre jut az a kriminológiai kíváncsiság is, hogy a büntetőjogi stigmatizáció elkerülhetővé váljon. Dogmatikai beágyazottságát tekintve tehát megállapítható, hogy a diverzió a radikális nonintervenció és a klasszikus büntetőeljárás között helyezkedik el.¹²

Az elsősorban Marc Ancel nevével fémjelzett *defensé social nouvelle* mozgalom megtermékenyítő hatásának köszönhetően a nemzetközi elméleti vitákban a 60-as évek második felében megjelent az úgynevezett „*treatment*”-ideológia.¹³ Ennek a kriminológiai törekvésnek a kriminalitás orvosi modellje adott lendületet, melynek célja az egyedi büntetett megváltoztatása volt személyre szabott pszichoterápiás, klinikai, szociális és egyéb kriminálpedagógiai eszközökkel. Az 1970-es évek közepére ez a kísérlet azonban válságba jutott, vagy talán inkább elerőtlenedett.¹⁴ Az a fajta szakmai optimizmus, amely felemelte, szöges ellentétben állt a bűnözés volumenét kifejező kriminálstatisztikai mutatókkal. Az effajta reszocializációs törekvéseket és a liberális reformokat a bűnözési ráta meredek emelkedése több fejlett nyugati országban drasztikusan és tartósan diszkreditálta, és kriminálpolitikai vákuumot hagyott maga után.¹⁵ Ennek a nyilvánvaló helyzetnek a következményeként több kutató igyekezett feltárni a kiváltó okokat. Az egyik legismertebb felmérést a Lipton–Martinson–Wilks szerzőcsoport készítette 1975-ben, és egyértelműen bizonyították, hogy a reszocializációs törekvések nem voltak érdemleges és kedvező hatással a visszaesés alakulására.¹⁶ A kezelési ideológiától való elfordulás és a csalódottság érthető volt ugyan, azonban nem

¹² Nagy (1986): i. m. 85.

¹³ A lényege röviden az, hogy a bűnelkövetők reszocializációjának sikerét az egyénre szabott kriminálpedagógiai hatásrendszer alkalmazásában látja.

¹⁴ Rá kell mutatni arra a jelenségre is, hogy a treatment kapcsán *divat* kudarcról beszélni. Álláspontom szerint világszerte inkább a mögöttes álló büntetőpolitika (ami mindig a *nagypolitika* része) hátrált meg.

¹⁵ Nagy (1986): i. m. 87.

¹⁶ Daniel Lipton – Robert Martinson – James Wilks: *The effectiveness of correctional treatment. A survey of treatment evaluation studies*. New York, Praeger, 1975. 232.

feledkezhetünk meg arról sem, hogy a kezelésről való lemondás ellentmondana minden humanista értéknek. Ki kell jelentenünk azt is, hogy a bűnelkövető beleegyezése nélkül a kezelés terápiás szempontból sem járhat sikerrel, sőt törvényességi szempontból is aggályosnak mondható.

Megítélésem szerint a büntetés-végrehajtási rendszerek a világban mindenhol csak korlátozottan alkalmasak a valódi reszocializáció (reintegráció) értelmében hatékony kezelést adni,¹⁷ törésbe kerül a relatíve határozatlan szabadságvesztés büntetés kérdése is, amely végső soron a kezelési eszmén alapul. Nyilvánvaló az is, hogy a szabadságvesztés csak súlyos bűncselekményeknél jöhet szóba, amennyiben a tett súlya vagy a visszaesés gyakorisága indokoltta és jogilag is védhetővé teszi ezt a jogkövetkezményt. A büntetőjogi reakciólehetőségek minőségi és mennyiségi bővítése tehát kriminálpolitikailag is kívánatos tendencia, amellyel szemben sem generális, sem speciálpreventív szempontból nem emelhető kifogás. Zárógondolatként szeretném rögzíteni, hogy a rendelkezésemre álló szűkre szabott terjedelmi korlátok nem tették lehetővé, hogy egy sokkal nagyobb ívű és mélységű tanulmányban a teljes tudományos spektrumon fejtssem ki gondolataimat ebben a tárgykörben. Csupán arra szorítkozhattam, hogy a magam szubjektív értékítéletével az általam legfontosabbnak tartott kérdéseket és az arra – ma már történeti távlatokban – adott válaszokat mutassam be. Remélem, sikerült!

¹⁷ További kérdés, hogy létezik-e olyan büntetés-végrehajtási rendszer, amely képes hatékony választ adni erre a kihívásra.

Irodalomjegyzék

- Bárd Károly: Legalitás és bűnüldözés. *Jogtudományi Közlöny*, 14. (1986), 9. 402–409.
- Bócz Endre: Legalitás, opportunitás és az ügyész diszkrecionális jogköre. *Rendészeti Szemle*, (1994), 1. 12–18.
- Christie, Nils: *Büntetésipar*. Budapest, Osiris, 2004.
- Finszter Géza: *A rendészet elmélete*. Budapest, KJK–KERSZÖV, 2003.
- Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Budapest, Osiris, 2000.
- Lipton, Daniel – Robert Martinson – James Wilks: *The effectiveness of correctional treatment. A survey of treatment evaluation studies*. New York, Praeger, 1975.
- Nagy Ferenc: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*. Budapest, KJK, 1986.